

Васіль Быкаў

...пачалося новае жыццё,
з'вязанае са словам...

Пункціры жыцця

Далітаратурная біяграфія

Сшытак другі.

Гэты сшытак пачынаецца з картаў. Тое мне здаецца сімвалічным. Я заўжды любіў карты. І сёння магу разглядаць іх гадзінамі. Хоць бы і знаёмыя.

А як былі дорагі карты ў вайну. Для кожнага афіцэра. Асабліва артылерыста. Бяз карты нельга было страляць. Наших картаў, на жаль, было мала, ды і недакладныя яны былі. Калі трэба былі дакладныя (артылерыстам), звычайна стараліся дастаць нямецкія. Немцы лепей за нас ведалі нашу мясцовасць.

Але гэта між іншым.

25 сьнежня 1993 г.

Шкада, тут няма карты Беларусі.

*Заканчэньне.
Пачатак
у №№ 2-5 (15-18).
Публікацыя
Ірыны
Быкавай.
Падрыхтоўка
да друку
Алеся
Пашкевіча.*

Гэтая філія Саюза мастакоў, а дакладней – майстэрня, была ў адным пакойчыку на першым паверсе старога дому. За сталом сядзела сакратарка – прыгожая дзяўчына Марыя, неўзабаве паявіўся і Віктар Марозаў – сярэдніх гадоў мужчына, былы камбат супрацьтанкавых гарматаў, з ордэнам Чырвонага сцягу на борце. Я раскажаў пра сябе. Віктар Фёдаравіч уздыхнуў, але тут жа і засьмяяўся: «Што ж, будзем працаваць. Каб толькі была праца. Ну але ладна. Кватэра ёсьць?» – «Не, няма». – «Ну, кватэру знойдзем. Трэба ў Мар’і Іванаўны папытацца. А чамадан пакуль што можна во ў Коха пакінуць». Ён кінуў у бок франтавата апранутага чалавека з бародкай, мастака Коха, які таксама згодна заківаў галавой. «Ну так, мо-о-жна?». Неўзабаве ён павёў мяне да сябе на кватэру, кудысь за вакзал, там яго гаспадыня пачаставала мяне кубкам малака з лустай хлеба. Можна было жыць.

Надвячоркам у майстэрню сабраліся гарадзенскія мастакі, апроч ужо вядомага В. Марозава, прыйшоў Ігар Васільевіч Сямёнаў, загадчык майстэрні Яфім Сальнікаў, павялі мяне некуды за Нёман. Перайшлі пантон – прыгожы і, мабыць, высокі мост быў узарваны і ляжаў пралётамі ў вадзе. На пачатку вуліцы Ласасянскай стаяў ладны дамок, дзе кватараваў былы сяржант падначаленай Марозаву батарэі – Фёдар Іванавіч Лукаянаў з жонкай Марыяй Іванаўнай і двума дзецьмі. Яны і прынялі новага кватаранта, адвёўшы яму невялікі пакойчык з тахтой пры сцяне. У той жа вечар пайшлі гэтую справу абмыць. Абмывалі ў рэстаране «Нёман», пасля чаго ў мяне засталася якіх рублёў 300 грошай. Ну але тое – не бяда, казалі мне мае новыя дружбакі, шчасьце – ня ў грошах. Увогуле я быў згодны. На той час.

Пачыналася маё новае жыццё «на гражданке», якога я ня ведаў, да якога ня быў прывычаны. Мар’я Іванаўна, мілая гаротніца-жанчына, клапацілася пра мяне, бы маці: і пакорміць сьняданкам, і памые бялізну. Фёдар Іванавіч недзе працаваў у партыйна-гаспадарчым апарате, вяртаўся ноччу, як правіла, пад моцным хмелем. Часам буяніў, памыкаючыся біць Мар’ю Іванаўну – была ў яго на яе нейкая крыўда. Аднойчы, як я яе бараніў, перапала і мне – расьсек губу. Цьвярозы ж гэта быў ціхі мірны чалавек. Пасля дазнаўся, што быў ён рэпрэсаваны, адсядзеў гадоў пяць у турме. А да таго працаваў у органах у Баку. «Хапаў сам па начах, а неяк казалі: “Табе, Лукаянаў, сёння адгул. Адпачывай”». І тады схапілі самога. Праўда, у пачатку вайны вызвалілі і адправілі на фронт. Меў Фёдар Іванавіч тры ордэны. На вайне быў разведчыкам у артылерыі.

Адразу пераапрунуўся ў цывільнае: танны гарнітурчык зьбярог яшчэ з часу аўстрыйскіх трафееў. Затое ў Гародні купіў шэры капялюш – здавалася, без капялюша мастаку нельга. Мастакі аднесьліся да дэмабілізаванага хораша, па-таварыску. Самі амаль усе былі такія ж. Иван Пушкоў, старшы лейтэнант, артылерыст, Сальнікаў, Сямёнаў, Парахня, мастакі-афарміцелі былі з ліку вызваленых палонных, у лагерах таксама працавалі мастакамі. Увогуле слаўныя былі людзі, але бяда ў тым, што было мала работы. Заказы – выпадковыя і капеечныя. Зарплату плаціць не было з чаго. Затое, калі каму перападала, зьяўлялася капейчына – ішлі гурбой

у рэстаран. І там да канца. А на другі дзень – у доўг. «На карандаш». Тут у маіх сяброў былі шырокія магчымасці. Усюды, ва ўсіх забягалаўках яны ведалі па імёнах буфетчыц, афіцыянтак. Сувязі і кантактабельнасць былі самыя дзівосныя. Асабліва пад градусам.

Марозаў таксама жыў за Нёманам, ад мяне – цераз бульбяное поле. Звычайна раніцай я ішоў па яго і чакаў каля весьнічак. Жонка, мілая клапатушка Леначка, выпраўляла яго на працу. «Ну, дык ты ж, Ванечка, сёння не бяры...» – «Не, ну што ты!» – «А то ж учора пазнаць было нельга: як зямля». – «Не, сёння не, я ж сказаў...» – «Але ж ты і ўчора казаў». – «Дык то ўчора. А сёння маё слова – жалеза», – казаў Віктар Фёдаравіч і падміргваў мне. Мы выходзілі на вуліцу.

«Ну, куды пойдзем?» – пытаўся сябра. У абодвух пасля ўчарашняга трашчэлі галовы, а грошай не было – учора спусьцілі зарплату, і Віктар Фёдаравіч пачынаў калькуляцыю: «У блакітным сядзелі аж на тым тыдні, але там я павінен мнагавата. У Фені былі пазаўчора. Не, не гадзіцца, скажа, кожны дзень ходзіце. У Ніны Пятроўны даўно не былі. Праўда, і той вінен. Але ўсяго сто. Ідзем да Пятроўны».

Пятроўна гаспадарыла ў чыгуначнай забягалаўцы. Віктар Фёдаравіч з парогу чынна раскланьваўся, цалаваў ручку гаспадыні і пачынаў заказваць. «Два па дзэвесьце, вунь тую вьндлінку, гурочкі»... Пятроўна нецярпліва напамінала пра доўг, і Віктар Фёдаравіч таксама нецярпліва яе запэўніваў: «Усё будзе, дай заказаць. Расплачуся чын-чынам». Хоць і з недаверам, гаспадыня ставіла закус, налівала дзэве шклянкі. Паправіўшы галоўку, Віктар Фёдаравіч уставаў, зноў цалаваў ручку і лез у кішэнь. Далей наступала самае важнае. На пачырванелым, трохі са слядамі асьпінак ягоным твары адбівалася зьбянтэжанасць, і ён з непадробным жалем, з распаччу енчыў: «Во халера! Гэта ж я другі касцюм надзеў... А грошы...»

Трэба было разумець так, што грошы засталіся ў другім, найноўшым гарнітуры. (Каб той быў у яго!) Пятроўна злосна сьмяялася. «Не перажывай, – запэўніваў яе Марозаў. – За мной не заржаве».

І выходзіў, пахмялёны і задаволены.

Працы ў майстэрні было ня дужа шмат, вольнага часу даволі. Я маляваў алеем і акварэлью, хадзіў у прыгарады на эцюды. Зрабіў некалькі копіяў – фламандцаў і Шышкіна. Бачыў, аднак, майстэрства майго бракуе. Усё ж для мастака патрэбна няспыннасць, штодзённасць занятку, інакш рука траціць цвёрдасць, а зрок – вастрыню. А ў мяне якіх сем гадоў перапынку, – час, аддадзены вайне, вайскавай навуцы, якая цяпер без патрэбы.

Але мастацтва – дзеля вольнага часу, дзеля душы. А для жыцця штодзень патрэбныя былі грошы, якіх не было. З Андрэем Засыпцкім (таксама дэмабілізаваным скульптарам) мы што-колечы афармлялі для кінатэатру. Афармлялі парк. Калі што зараблялі, дык тут жа ўсё і пакідалі ў рэстаранах ці забягалаўках. Цяжкі быў час. А людзі мне падабаліся.

Апроч Віктара Марозава, які лепш за ўсё працаваў у графіцы, някепскім майстрам абяцаў стаць Іван Пушкоў, а таксама Дзіма Парахня, жывапісец з адметным густам. Часам прыходзілі да нас Валянцін Савіцкі, Міхаіл

Плужнік. Часыцяком «прыбрыдаў» да майстэрні хворы, няшчасны Дзешка, які ўжо амаль нічога не рабіў, жыў толькі тым, што з літасці атрымліваў ад сяброў. А некалі ён скончыў Варшаўскую акадэмію, дзе вучыўся разам з Кохам.

Арыстакратам мастацкага цэху лічыўся Ігар Васільевіч Сямёнаў, мастак-афарміцель. Афарміцель ён сапраўды быў выдатны, усё рабіў па вышэйшаму класу: прыгожа і акуратна. Гэта быў рыцар, маг рэстаранага дзеяства: калі меў грошы, частаваў направа і налева, плаціў вялікія чаявыя, паводзіў сябе ў хмелі высакародна і прыгожа. Калі грошай не было і яго самога частавалі, ён прасіў толькі: «Разьлічвацца дай, я буду». Тады яму перадавалі кашалёк, і ён шчодро адорваў афіцыянтку. Марозаў наадварот, у гэтае справе паводзіў сябе авантурна: калі падабаўся хрэн, закупляў яго оптам, усё блюда. А то мог папытацца, колькі каштуе люстра пад стольню і, заплаціўшы ашалелую суму, пабіць яе палкай. У той жа час быў чалавек разумны і адукаваны. Варта было яго паслухаць на начной вуліцы, калі мы пасья рэстарана вярталіся дадому. Да якіх толькі філасофскіх вышыняў ён не ўзьнімаўся!..

Гэта быў выдатны мастак-філосаф.

З пакарэжаным вайною лёсам.

Зараблялі мала, а пілі ўсё болей. Калі бывала ў кішэні паяўлялася якая сотня, Марозаў у забягалаўцы калькуляваў яе так: на 95 рублёў выпіўка і на пяць рублёў – закусь. «Не чревоугодничай», – запісана ў Бібліі, напамінаў ён нам. Увогуле, яму не прарэчылі.

Апошнім буйным заказам, які мы выканалі ў тую восень, было афармленне гарадскога кірмашу: шылды, стэнды, рэклама. Пасья ўжо не было нічога. Не было і грошай.

У забягалаўцы, што была на пачатку вуліцы Клары Цэткін, часам паяўляўся высокі пажылы чалавек, выпіваў куфаль піва. Неяк Ігар Сямёнаў пазнаёміў мяне з ім. То аказаўся бухгалтар рэдакцыі абласной газеты «Гродненская правда». Рэдакцыя была побач, у суседнім будынку. Гэты Кавальскі, аднак, быў палкоўнік царскай арміі, былы кавалерыст. Вядома ж, дваранін. Што-нішто ён расказваў з колішняга свайго жыцця і тым цікавіў нас. У яго ж можна было папытацца, як робіцца газета, – то ўжо была мая цікаўнасьць. І вось у канцы году ў «Гродненской правде» паявілася аб’ява пра тое, што рэдакцыі патрабуецца карэктар, які добра ведае беларускую мову. І ў мяне з’явілася жаданьне. Пры сустрэчы я сказаў Кавальскаму, які тут жа і завёў мяне ў рэдакцыю. Да адказнага сакратара Цыпінай.

З новага году «Гродненская правда» павінна была выходзіць на дзвюх мовах, і рэдакцыя рабіла пэўную падрыхтоўку. Ганна Ільвічна Цыпіна шмат са мной не размаўляла – прапанавала напісаць біяграфію і заяву. Прачытаўшы іх, мабыць, засталася задаволенай і загадала другога студзеня прыйсці на працу.

Пачалося новае жыццё, звязанае са словам, з паліграфіяй, з няспын-

най вытворчасцю. Граматыку беларускай мовы я ведаў (дзякуй Андрэю Дзям’янавічу Курчанку), газетная лексіка, як вядома, ня самая цяжкая ў мове. Праўда, нуднавата было вычытваць гранкі, рабіць зверху карэктуры. Працавалі па парах, з падчытчыкам. Падчытчыкам у мяне быў малады хлопец з мясцовых Міша Яскевіч. Побач быў наборны цэх, дзе стракаталі лінатыпы, вярстальны цэх. Там усё было цікава. Мяне дужа цікавіла ўсё, што было звязанае з друкам. З друкаваным словам.

Рэвізійным карэктарам рускага выдання на той час працаваў Мікола Аўчароў, таксама з вайскоўцаў, былы настаўнік. Чалавек труднага лёсу, ён на пачатку вайны трапіў у палон, атруціўся ў канцы вайны метылавым спіртамі, таму амаль ня піў. Да яго ўсё чаплялася НКВД, цягалі на допыты. Гэта быў адмысловы грамадзец, верны рыцар газетнай пісьменнасці. Змагар. За тое яму і перападала, [што] зрабіла яго нярвовым і падазроным. Але па ведах граматыкі ў рэдакцыі яму не было роўных.

З прычыны кепскай працы друкарні газета спазьнялася з выхадам, карэктары нярэдка працавалі да глыбокай ночы. Па начным горадзе я дабіраўся да сваёй Ласасянскай. Горш стала, як разліўся Нёман і знесла пантон. Тады сувязь з Занямоньнем была толькі на лодках. Адзін рубель з чалавека за пераправу.

Вясной мяне перавялі ў сакратарыят стыльрэдактарам.

Маім абавязкам стала вычытваць усе пераклады матэрыялаў, што здавалі з аддзелаў, іх перакладалі дзьве машыністкі – Быкава і Радзішэўская. Часам таксама Баўдзей. Я заняў месца ў асобным кабінёце намесніка рэдактара па беларускім выданні Лютарэвіча. Тут было вальней, чым у карэктарскай, але зноў жа – вытворчасць, тэрміновасць. Калі перадавалі якія афіцыйны матэрыялы па тэлетаіпе, каб паскорыць пераклад, дыктаваў яго машыністцы. А такіх перадачаў было ледзьве ня кожны дзень. Усе пастановы ЦК, прапагандовыя матэрыялы, да якіх вельмі чуйны быў рэдактар, былі партызан Бураў (затым Вадап’янаў). Але з імі я меней меў справу, болей з адказным сакратаром Ганнай Ільнічнай Цыпінай, клапатлівай газетнай працаўніцай, жонкай былога рэпрэсаванага цэкоўца Дзяніскевіча. Яе намеснікам быў А. Кіркевіч, сталы газетчык, што ў войску працаваў у газеце. Але самы сімпатычны чалавек у сакратарыяце быў незабыўны Георгій Аляксеевіч Цьвятніцкі, выпускаючы, сталы жыхар Гародні, чалавек з універсальнай адукацыяй і буржуазнага выхавання. Ён ведаў усё, мог адказаць на любое пытанне. І быў спакойны, паважны і пачцівы. Звычайна маўклівы, заняты працай, ён толькі ўвечары, калі мы заставаліся ўдвох, мог разгаварыцца – аб чым хочаш. Але ніколі аб сабе. Яно і зразумела. Георгій Аляксеевіч усю акупацыю пражыў у Гародні, а гэта на той час шмат што значыла. Найперш для органаў.

Патрэбныя былі дакументы аб адукацыі, але дзе іх узяць? Напісаў у райана ў Вушачу, ды адказу ўсё не было. Школы ў Кублічах таксама

не было, збіраліся будаваць замест спаленай у вайну. Між тым самому захацелася пісаць у газету. Схадзіў на Гарадзенскі шклозавод, напісаў невялікі нарыс «Шклавары». Надрукавалі, акуратна выразаў і паклаў у свае паперы. З нецярпеньнем чакаў лятучку, калі раз на тыдзень рабілі разбор надрукаванага. Асабліва ніхто не пахваліў, але і не палаялі, і то добра.

Вясной пад Дзень Перамогі накрэмзаў нешта, што назваў апавяданьнем «Цівілі акацыі» і, набраўшыся рашучасці, аднёс намесьніку рэдактара Андрэю Абрамавічу Салаўёву. Той прачытаў і сказаў у сакратарыяце, каб усе чулі: «Гэта заслугоўвае самай сур'ёзнай увагі». 9 мая надрукавалі. То было, канешне, абсалютна бездапаможнае сачыненне на прапагандовую тэму, але той першы водгук старэйшага таварыша меў для мяне вырашальнае значэнне. Можа ўпершыню тады я адчуў, што нешта ўмею. Хоць, канешне, адчуванне тое было надта ілюзорнае.

Улетку пад восень ажаніўся з Надзеяй Кулагінай. Яна вучылася ў педінстытуце, працавала ў вольны час у рэдакцыі падчытчыцай, дзе мы і пазнаёміліся. Распісаліся ў загсе, і яна паехала на работу ў Мсціслаў. Кватэры, вядома, не было, жыць не было дзе.

У пачатку восені знайшоў кватэру ў прыватным дамку пад Каложай. Перабірацца было проста – ніякай маёмасці ня мелі. Мар'я Іванаўна ў якасці пасагу дала мне кававарку. Толькі не было кавы. Жыць удвох на маю зарплату ў 930 рублёў было нялёгка. З першых дзён узніклі праблемы. Вольнага часу зусім не было, з рэдакцыі вяртаўся позна, гадзінаў у дзесяць вечара. Раніцой бег да дзевяці.

У канцы восені перабраліся на новую кватэру па вуліцы Лермантава. Дамок быў у ціхай мясціне, але дужа стары. У той жа кватэры, у суседнім пакоі, жыла яшчэ сям'я, кухня была агульная. Дроў, вядома ж, не было – ні для прыгатавання ежы, ні для ацяплення. Жылі так, бы на вакзале. Толькі перабыць ноч.

Неяк пабачыў Міхася Васілька, прыежджаў у рэдакцыю, прывёз верш на сьвята. Жыў ён у сваёй Баброўні, выгляд меў сялянскі: у кажуху, валёнках. Але характарам паказаўся мне надта ж добрым – сардэчным, уважлівым. Толькі з нейкаю затоенай гаркотай у душы. Пасля дазнаўся: была гаркота і надта па тым часе вялікая.

Напісаў і надрукаваў у сваёй газеце яшчэ адно апавяданне «У першым баі». Гэтае мне падабалася больш за папярэдняе, і таксама пра вайну. Асабліва яго ніхто не чытаў, водгукаў не было. Пісьменьніцкага асяроддзя тады ў Гародні не існавала, нават літаб'яднання не было. Што-нішто было ў мяне напісана і яшчэ, але пакуль я нікому тое не паказваў, ды і сам быў ім незадаволены. Згубіўшы надзею атрымаць якія дакументы аб адукацыі, вырашыў падрыхтавацца і здаваць [экзамены] экстэрнам за дзясяты клас. Але патрэбна было нешта мець хоць за дзявяты.

Аднойчы, прыйшоўшы ў сакратарыят, убачыў новую супрацоўніцу прамысловага аддзелу, якім загадваў Л. Краснянскі. Гэта была практыкантка з універсітэту: маленькае, чарнявенькае дзеўчанё з вялікім чорным

бантам на патыліцы. Хто тады думаў, чым яна стане для мяне – але праз шмат год...

Прыйшла вясна, і зноў напамніла пра сябе армія.

Аднойчы атрымаў абвестку на вайсковыя зборы. Пайшоў да намесніка рэдактара А. Салаўёва, той заклапаціўся: хто будзе працаваць, тры месяцы – ня жарты, і ён напісаў на фірменным бланку адносіну да гарваенкома палкоўніка Янузакава, аддаў мне. Я пабег у ваенкамат. Там, у прыёмнай ваенкома, было ўжо нямала такіх, як я, – усе хадайнічалі аб вызваленні ад збораў. Палкоўнік быў злы і раздражнёны, як я заўважыў, нават не зірнуў на мяне, моўчкі ўзяў паперку. Ён прачытаў яе і пачаў крычаць, што ўсе адлыньваюць, а абараняць радзіму няма каму. Усё ж я бачыў, што ён вагаецца, і легкадумна рашыў падштурхнуць яго ў пэўным кірунку. І я сказаў:

«Рэдактар кажа, што будзе званіць у абком, калі вы...» – «А, у абком? Званіць у абком? Хай звоніць! – раптам вызьверыўся ваенком. – Хоць да госпада бога! Хай звоніць! А вы – заўтра ў 9.00 – у ваенкамат! Панятна?».

Так, здаецца, я спляжыў усю справу. І ня толькі справу, але і ўвесь ход майго жыцця. Наступствы той мае рэплікі вылезлі мне бокам, перавярнулі лёс...

Вайсковыя трохмесячныя зборы былі арганізаваныя недалёка ад Гародні, на беразе Нёмана за Грандзічамі. Між дубамі былі пастаўлены палаткі, лінейна арганізаваны распарадак дня. І – заняткі. Як звычайна: статуты, палітпадрахтоўка, артылерыя, артстралковая тактыка. Так поўны тыдзень. Афіцэраў запасу сабралі з усёй Беларусі, усе яны былі франтавікі. Вучылі іх таксама франтавікі, але кадравыя. Хоць былі і маладыя, пасляваенных гадоў выпуску. Усё гэта была даволі апрыклая справа. Тым болей, што – непатрэбная. На тых зборах я сустрэўся з колішнім аднапалчанінам па 1245 ППАТАПУ – лейтэнантам Крывавязам, ён жыў недзе ў Брэсцкай вобласці.

Усё тое лета і частка восені прайшлі на зборах. Вучыліся, практыкаваліся, здавалі экзамены. На сваю бяду я здаў пасьпяхова. Пасля прыйшоў у рэдакцыю і атрымаў водпуск – на 24 дні. Трэба было б паехаць дадому, але рашыў пачакаць: не было грошай. Рашыў падзарабіць. Ды й апануцца. Бо ўсё хадзіў у вайсковым кіцелі і ў лейтэнанцкім шынялі. Даношваў боты. Надзя прывезла з Мсьціслава сястру Веру, выпускніцу тамтэйшай школы. Паступіла ў культпрасвятвучылішча. Жыць стала, вядома, у нас.

Адпачынку ў мяне заставалася ўсяго некалькі дзён, як паклікалі ў ваенкамат. Думаў: якога д'ябла. Адбыў зборы, казалі, цяпер мінімум гады два ня будуць чапаць. Аж у ваенкамаце аб'явілі загад міністра абароны аб залічэнні ў кадры Савецкай Арміі. Войска, якое то скарачалі, то пашыралі, тады якраз пашыралася. Тэрмін прыбыцця ў часыць – праз два дні. Часыць знаходзілася ў Слоніме. Я ледзьве ня ўпаў ад тае навіны. У нашай групе на зборах былі афіцэры, што прасіліся ў войска, але ня я. Я лічыў, што разьвітаўся з ім назаўсёды. Аж не...

З жалем разьвітаўся з рэдакцыяй, з Гародняй, дзе не давялося па-жыць, а хацелася б. Слаўны ўсё ж горад. Праз два дні быў ужо ў Слоніме, адкуль атрымаў накірунак у недалёкі Альберцін – там фармавалася мехдывізія. Зноў – мехбатальён, батарэя супрацьтанкавых гарматаў. Далі дзень, каб знайшоў кватэру, і – на заняткі па раскладзе. Абмундзіраваньне пакуль ня выдалі – не было на складзе. Вось так! Часьць фарміруюць, а матэрыяльных сродкаў няма. Так, дарэчы, заўсёды. У той былой Савецкай Арміі.

Кватараваў у Альберціне ля могілак, у хворага на астму дзядзькі. Зрэшты – не кватараваў, толькі начаваў. Раніцай яшчэ ў цемры – бег у часьць, што размяшчалася ў бараках нямецкай будоўлі на краі пасёлку, вяртаўся зусім зьмерзшы позна ўвечары. Заняткі бадай усе – у полі, у руху, на сьнезе і марозе. Калеў, гібеў, мёрз, трываў лаянку кадравага начальства і думаў: навошта мне ўсё гэта? Але ўслых таго нельга было сказаць. За нашым настроем пільна сачылі камандзіры, палітработнікі, СМЕРШ, вольная пракуратура, трыбуналы.

Ранейшыя веды і вопыт (у тым ліку франтавы) мала што значылі, сталі прысылаць новыя статуты, новыя правілы. І ўвялі страшэнную сакрэтнасьць. Статут для заняткаў трэба было ўзяць у сакрэтнай часьці і пасля заняткаў здаць яго туды пад расьпіску. Каб кожны раз ня бегчы ў штаб, некаторыя афіцэры пачалі рабіць выпіскі ў асабістыя бланкі. Адзін камандзір батальёну павыпісваў з БУП-2 розных нормаў, а пасля на занятках у полі згубіў той бланк. Вясковы дзядзька, паехаўшы па дровы, знайшоў, прачытаў на вокладцы прозьвішча і рашыў, што трэба аддаць, бо маёру, мабыць, ён патрэбны. У кірмашовы дзень адвёз у Слонім і аддаў у камендатуру. Зрабіў падаруначак афіцэру.

Той падаруначак каштаваў маёру ягоных пагонаў плюс шэсьць год пазбаўленьня волі.

Зімой прыехала жонка, уладкавалася настаўніцай рускай мовы ў Альберцінскай школе. Знайшоў новую кватэру, болей зручную, у кульгавага шаўца, таксама каля альберцінскіх могілак. Зіма таго году была лютая на халады, і амаль усю яе не зьнімаў шыняля. Настрой быў паганы, якім ня быў нават у вайну. Гародню і маю працу ў рэдакцыі ўспамінаў як адзіны сьветлы прамежак у маім жыцьці. Увесь час думаў, як вырвацца з гэтае вайскавай пасткі? Ды, мабыць, вырвацца не было як.

Зіма была без адзінай адлігі, а вясна ўдарыла раптоўная і даволі ранняя. На першае мая ўжо ўсё было зелена, лес убраўся ў лістоту. У Альберціне і ваколіцах стала нават прыгожа: хвоі, возера... І менавіта ў такі час я атрымаў новы загад: зьбірацца на Далёкі Усход. На замену афіцэрам, якія выслужылі там свае тры-пяць гадоў і пераводзіліся на захад. Загад, вядома, зьбянтэжыў, але што зробіш? І хоць бы папярэдне паклікаць, пагутарыць. Дык не, загадана і ўсё. Канешне, у іх разнарадка, а я – новенькі. Усюды кепска быць новенькім, у тым я пераканаўся яшчэ ў вайну. Разлічыўся са службамі, зьбіў скрыню для багажу і на станцыю. Да новага далёкага жыцьця. Новай службы.

Ехалі болей за дзесяць дзён, праз увесь Саюз, да Уладзівастоку. У мяне была бакавая паліца, ляжы і глядзі ў вакно. Бяскрайнія і неабсяжныя расейскія краявіды. Нечарназем’е, пасыля Урал, Сібір. Прыгожыя Забайкальскія мясціны, само возера Байкал. На станцыях прадавалі гарачую бульбу, таплёнае малако, рыбу – омуль – каля Байкала. Увогуле цікава. Амаль усе пасажыры вагону былі афіцэры з жонкамі і дзеткамі, ехалі, як і я, на замену. Меркавалі, куды трапяць. Найлепш было б у Прымор’е, найгорш – на Чукотку, у Певек – на край зямлі.

Уладзівасток, Другая Рэчка – яны памятныя ледзьве ня ўсім афіцэрам пасыляваенных часоў, многія прайшлі праз іх. На Другой Рэчцы паблізу ад Уладзівастоку быў перасыльны пункт. У вялізарных казармах на двухярусных жалезных ложках размяшчаліся афіцэры – з жонкамі і дзецьмі, чакалі транспарту ў аддаленыя раёны – на Сахалін, Камчатку, Курылы. Я тут прабыў ледзьве ня месяц у тым чаканьні. Прызначылі мяне на Курылы, самы паўднёвы іх востраў – Кунашыр, дзе стаяла ПАД – кулямётна-артылерыйская дывізія.

Справаў тут ніякіх не было, часам ездзілі на рэйсавых аўтобусах у горад. Уладзівасток, вядома, не еўрапейскі горад, але нішто, стаіць на гарыстым рэльефе. Мяне ўразілі памеры будынкаў МДБ – цэлы вялізны квартал у цэнтры. (Тады яшчэ я ня бачыў такі ж квартал у Менску.)

Але вось у канцы мая або ў чэрвені [–] каманда грузіцца на цеплаход. Цеплаход той, праўда, ідзе на Сахалін, у Холмск, але, казалі, там хутчэй будзе транспарт на Курылы.

Выйшлі з порту якраз напярэдадні шторму, які пераचाкалі ў бухце Ольга. Даволі пакутная гэта справа – марское падарожжа на непрыстасаваным судне, у твіндэку, дзе ўсё тыя ж дзясяткі людзей у агульным памяшканьні з двухяруснымі ложкамі. Да таго ж марская хвароба.

На Сахаліне немалой праблемай стала перабрацца з Холмску ў другі порт – Карсакаў. У Карсакаве таксама трэба было чакаць. І чакалі ў нейкім клапоўніку бліз порту. Адлучацца нікуды не дазвалялася, кожны дзень мог з’явіцца параход. Такіх дзён набралася, можа, з тузін. Нарэшце пагрузіліся.

Кунашыр трэба было абагнуць з праліву, і мы доўга ішлі паўз яго гарыстыя берагі. У цёмнай вадзе гулялі касаткі. Нарэшце паказаўся маленькі здалёк берагавы пасёлак – райцэнтр вострава – Паўднёва-курыльск. Тут быў штаб дывізіі, куды мне і належала з’явіцца. (Дарэчы, так кожны раз пры перамяшчэнні – па інстанцыях зверху ўніз: армія, корпус, дывізія, полк, батальён. І – усюды трэба знайсці штабы, камандзіраў, прадстаўляюцца, чакаць прызначэння ніжэй. Ідыёцкая працэдура, што патрабавала безліч часу і высілкаў. І нерваў, канешне. Але нашыя нервы-высілкі ў разлік ня браліся.)

У штабе дывізіі далі накіраваньне ў самы паўднёвы пасёлак, што стаяў на беразе праліва з Хакайда. Пасёлак называўся па імені расейскага дасьледчыка Галаўніна. Там быў кулямётна-артылерыйскі полк, на пірсе якога аднойчы ранкам і высадзіўся з кацера лейтэнант Быкаў з жонкаю. Прад-

ставіўся ў штабе. Палкоўнік Муратаў, тыповы франтавы выдзвіжэнец, малапісьменны, але дужа ўзнагароджаны, адвёў каморку ў афіцэрскім доме з жалезнай печкай. Дом стаяў якраз на беразе заліву. Усе зручнасьці – у двары. На пагорку за рэчкай – драўляныя казармы. Там мая батарэя. Прызначылі камандзірам узводу ўпраўленьня. (Да таго ўсё быў – агнявога ўзводу.) Тут ужо справа з разведчыкамі, сувязістамі – не з гарматамі. Камандзір батарэі – капітан Балюкоў, франтавік, узнагароджаны пяццю ордэнамі, увогуле, як мне здалося, памяркоўны, незласьлівы афіцэр.

Пачалася служба. На краі зямлі. Ззаду быў мацярык, Радзіма і японскі востраў Хакайда. Наперадзе – Ціхі акіян і Амерыка.

Пайшла звычайная вайсковая служба: заняткі, нарады, праверкі. Зрэшты, ня толькі звычайная. Было вельмі шмат працы. Амаль кожны тыдзень у бухце, далёка на рэйдзе паяўляліся параходы, іх трэба было разгружаць. Грузы розныя, але тое лета была процьма боепрыпасаў – артылерыйскіх снарадаў. Сьпярга іх выгружалі з трумаў у кунгасы – вялізныя такія лодкі, пасья з лодак – на пірс, і затым на машынах везьлі ў недалёкі (10 км.) пасёлак ля сопкі, дзе былі асноўныя склады. Праца амаль уся ручная, цяжкая. Салдатам даставалася.

Былі частыя землятрусy, асабліва вясной і ўвосень, таму дамы ўсе былі з дрэва, а печы – толькі жалезныя. Ад тае печы я ледзьве не спаліў дом – іду на сьнеданьне і бачу: на маім даху гарыць дранка – ад жалезнай трубы. Добра ўбачыў у пару – затушылі. А начальнік штаба падпалкоўнік Вячоркін так і спаліў свой дом – выскачыў у адным кіцелі. Пажараў было даволі. Асабліва зімой. Ды й улетку.

Чытаць тут не было чаго, газеты паўгода не прыходзілі – прысылалі вясной усе разам за некалькі месяцаў. Напісаў два ці тры апавяданьні, і вясной паслаў у Менск, у часопіс «Полымя» на адрас любімага мной з дзяцінства Міхася Лынькова. Праз колькі часу і праўда – атрымаў адказ. Міхась Ціханавіч вельмі падрабязна разабраў апавяданьні, але ў канцы паскардзіўся на вялікую занятасьць, і я намёк зразумеў. Болей апавяданьняў не пісаў і нікуды не пасылаў нічога.

Вясной быў нераст ласосевых – ішла гарбуша. Вусьце рэчкі, што ўпадала ў затоку, было перапоўнена вялізнымі, з чалавека, рыбінамі, якія імкліва прабіраліся да вытокаў. Іх білі васьцямі, стралялі з пісталетаў. Увесь травяністы бераг рачулки быў закіданы рыбінамі – бралі толькі ікру, якую, падсаліўшы, елі лыжкамі. Асабліва на закусь. Пілі разбаўлены 95% спірт, які на разліў куплялі ў суседняй вёсцы Вінаі, дзе быў і заводзік Агар (агару – рэчыва, што здабывалі з марскіх водарасляў).

Аднойчы полк паднялі ноччу па трывозе і вывелі на пазіцыі. Пазіцыі нашай батарэі былі на беразе затокі, гарматы паставілі на прамую наводку, выкапалі агнявыя, НП камандзіра батарэі. Усё, бы на вайне – сапраўды пачалася карэйская вайна. І хоць была яна чорт ведае дзе, нашае камандваньне праявіла пільнасьць і засьведчыла баявую гатоўнасьць. Мы думалі:

пасьпім колькі дзён і вернемся ў казармы, але не. Назад нас не вярнулі, загадалі як мае быць абсталяваць пазіцыі, арганізаваць кругласутачнае дзяжурства.

Каб абсталяваць пазіцыі ды НП як мае быць, патрэбнае дрэва. А дрэва паблізу не было. Быў лес у сопках, кіламетраў за дзесяць-пятнаццаць, як яго адтуль было прывезьці, калі не давалі машынаў? Ды і сам лес ахоўваўся лясьніцтвам. А між тым да нас зачасьціла начальства – з палка, дывізіі, арміі – камандзіры і камісіі, усё з праверкай, з нарадамі, з крыкам, лаянкай і вымовамі. Капалі траншэі, зямлянкі, вузлы сувязі. Дрэва па начах кралі, дзе толькі можна было. Часам – адзін у аднаго.

З той пары пачалося зусім франтавое жыццё – у зямлі. Як на вайне. Старэйшым дык то было звыклым, зямля прыхільна прымала чалавека, над якім – небяспека. А маладыя бунтавалі. Мой сябра Лёнька Клімаў заўжды быў у канфлікце з камбатам, то праз свае частыя адлучкі ў вёску, то праз п’янікі. Балюкоў таксама часьцяком быў пад градусам. Сам жыў адзін, жонку адправіў на мацярык. Улетку піў сьпірт, а як ня стала сьпірту, ад камбата так і несла пахам трайнаго [адэкалону].

Між тым сваім чарадом ішлі заняткі, асабліва палітпадрыхтоўка – два дні па дзеве гадзіны ў тыдзень. Апроч таго – інструктажы ў нампаліта. Праверка канспектаў. І трэнажы па артылерыйскай падрыхтоўцы. Ішлі бясконцыя партыйныя сходы, на якіх адпрацоўвалі любімую тэму пільнасьці. У дні партыйных сходаў мяне, як беспартыйнага, прызначалі ў нарад. Са здзіўленьнем даведаўся, што ў гэтым палку ўпаўнаважаных Сьмершу не адзін афіцэр на полк, а, мабыць, сем: на кожны батальён, дывізіён. Усё лавілі, выкрывалі шпіёнаў.

Аднойчы раненька я прыйшоў на пірс – даведацца, калі пойдзе кацер на Паўднёвы-Курыльск. І тут бачу наш старшы ўпаўнаважаны СМЕРШу капітан Шырокаў вядзе капітана Авяр’янава, за якім ідуць два аўтаматчыкі са зброяй. Я падзівіўся, Авяр’янаў быў у шынялі, але без пагонаў. Гэты афіцэр служыў начальнікам штабу батальёну, быў неблагі служачы. Пасьля дазнаўся, што атрымалася. Аднойчы капітан праспаў развод на заняткі – не зазваніў будзільнік. І ён, не стрымаўшыся, выпаяўся на адрас стаханаўскай вытворчасьці. А за тонкай, з дошчак, сцяной тое ўчуў ягоны саслужывец, падпалкоўнік, які і стукнуў.

Праз дзень на афіцэрскай нарадзе палкоўнік Муратаў аб’явіў, што капітан Авяр’янаў арыштаваны за антысавецкія размовы.

Пра тое, наколькі небяспечныя шчырыя размовы, я ведаў і раней. Але тут паявілася новая небяспека – бытавая. Пасьля кожнага сьвята, калі газеты друкавалі на першай старонцы вялікі партрэт Сталіна, раненька оперупаўнаважаныя перакопвалі сьмецьце за хатамі – шукалі дзе скамянчаную газету з тым партрэтам. Пасьля было сьледства. І віноўніка знаходзілі. Гора таму было. У лепшым выпадку выключалі з партыі.

Увесь той год прайшоў для мяне на НП над затокай, якую я вывучыў да дробязяў. Назіраў, як мяняўся акіян; улетку і ўвосень, уранку і ўвеч

чары. Часамі ён быў цудоўны, часамі агідны – у непагадзь. Жонка працавала настаўніцай у мясцовай сямігадовай школцы. Час чаргаваўся між працай, дзяжурствам, заняткамі, праверкамі, дробнымі непрыемнасцямі ва ўзаемаадносінах з начальствам. Вельмі шмат займаліся артстралковай падрыхтоўкай на тым жа змайстраваным мініяцюрным палігоне. Гэтым кіраваў інтэлігентны і на рэдкасць добразычлівы начарт маёр Стаянаў.

У канцы году мяне падвысілі – перавялі ў штаб палка да начальніка артылерыі падпалкоўніка Еўдакімава. Там я зрабіўся старшым ад’ютантам артылерыі – начальнікам штабу. На мне леглі ўсе папяровыя справы – планаваньне, справаздачнасць баявой падрыхтоўкі, арганізацыя артстралковай вучобы афіцэраў артылерыі. Увогуле гэта было спакайней і прыемней, чым сядзець зіму ў дымных зямлянках і прымаць начальства ды правяраючых са штабоў. Але тут з’явіліся свае праблемы. Шмат турбот патрабавала абсурдная сакрэтнасць; кожная паперка ў штабе была з грыфам «сакрэтна», яе трэба было атрымаць пад расьпіску, пад расьпіску здаць і ня дай бог згубіць. За страту не адзін афіцэр паплаціўся кар’ерай. А то і воляй.

У лютым, якраз 23, на дзень Савецкай арміі, нарадзіўся мой першы сын Сяргей. Нарадзіўся дома, з дапамогай фельчаркі суседняе вёскі. Умовы для яго маленства былі ня надта прыдатныя: стаялі халады, завеі, у пакоі за ноч замярзала вада. З дрвамі былі хранічныя праблемы. Паявіліся новыя (і немалыя) клопаты, новыя цяжкасці. Трэба было падтрымліваць хоць бы мінімальную тэмпературу жылля, а тое пры жалезных печках было небяспечна: часта востраў трэсьлі замлятрусы. У такі час развальваліся бляшаныя дымаходы і здараліся пажары.

Усчаліся праблемы з камандзірам маёй былой батарэі маёрам (ужо маёрам) Балюковым. Жывучы халасьцяком, маёр добра запіў. Часам дапіваўся да гарачкі. Неяк з’явіўся на батарэю і аб’явіў збор. Прыбеглі разьлікі, усе ўлезьлі ў большы бліндаж. І тады камбат запаліў дымавую шашку – хацеў праверыць проціхімічную гатоўнасьць. Але многія былі без процівагазаў, і некаторыя страцілі прытомнасьць. Ледзьве ажывілі. Начальства адхіліла маёра ад камандаваньня, назначыла з паніжэньнем у дальні гарнізон. А мяне вярнулі ў батарэю – выконваць абавязкі камбата.

Менавіта ў гэты час пачалі цікавіцца маёй беспартыйнасьцю. Як мог я аднекваўся – дужа не хацеў уступаць. Ужо хоць бы таму, каб ня большыць сваю залежнасьць. (І без таго быў залежны на 90%). Ды не хадзіць на партсходы, якія выклікалі ў мяне дрыготку. Доўга цягнуў. Ды ўсё ж далі рэкамендацыі, у тым ліку і маёр Стаянаў, які, бы спачуваючы, сказаў: «Куды дзенешся? Калі служыш, то трэба ўступаць. Я вось таксама позна ўступіў, і ў 45 год – маёр». Але ўся справа ў тым, што служыць я і не збіраўся – я хацеў вырвацца з арміі. Толькі не было як.

На партыйным сходзе разглядалася пытаньне аб маім прыёме ў партыю. Але, здаецца, тады ня вырашылі нічога. Трэба было праверыць маю біяграфію, біяграфію бацькоў. Паслалі запытаньні – па ўсіх лініях. І вось з аддзелу кадрў (ГУК) Міністэрства абароны прыйшоў адказ, што лейтэнант Быкаў В. У. забіты 7 студзеня 1944 году і пахаваны ў брацкай магіле, што ў вёсцы Вялікая Севярынка Кіраваградскай вобл. Мяне пацягнулі да начальства: начальніка штабу, оперупаўнаважанага СМЕРШ. Пісаў тлумачэньні, запаўняў анкету... Рашэньня пакуль ніякага не было, і я ўжо ня ведаў, чым тое скончыцца. І тады ўвосень са штабу аб'явілі, што я павінен паехаць на курсы ўдасканаленьня, якія былі на Сахаліне. Пры штабе акругі. Гэтая навіна мяне, канешне, не парадавала, але мой ад'езд спыняў агідную тузаніну з уступленьнем у партыю. Уступленьне адкладвалася да часу звароту з курсаў. А курсы былі дзевяцімесячныя.

Жонка з сынам заставаліся ў палку.

Яшчэ з некалькімі афіцэрамі палка скіравалі на Сахалін.

Была позняя восень, ішлі на вайсковым старажавіку, мора шалела. Мы не жывыя і ня мёртвыя ляжалі ў твіндэку, стараючыся толькі ўтрымацца за жалезныя прэнты ложкаў – так кідала з борту на борт. Ад марской хваробы сьвет быў нямілы, здавалася, раней сканаем, чым патонем. А патануць быў шанец, маракі пасыля самі казалі, што не спадзяваліся прыйсьці ў Карсакаў. Назаўтра ўбачылі: усе палубныя збудаваньні абмерзлы глыбамі лёду, судна магло перакуліцца. Але неяк бог нас зьбярог. Дабраліся нарэшце да Паўднёва-Сахалінску, сталіцы тутэйшага краю.

Зноў жыцьцё ў казарме, строгі распарадак дня, увесь дзень – вучоба. У класах, у полі, на плацы. Бясконцыя пастраеньні, пачынаючы з ранішняй зарадкі. Афіцэры ў групе ўсе франтавікі, пераросткі для сваіх невялікіх чыноў. З вайсковых навук самая нялёгкая і самая патрэбная – тэорыя артылерыі, артстралковая падрыхтоўка. Да звычайных артылерыйскіх задачаў па стральбе тут дадаваліся яшчэ – марскія стрэльбы, упраўленьне агнём на вайсковых суднах. Справа гэтая дужа мудрагелістая, патрабавала спрытнага розуму і глыбокіх здольнасьцяў у матэматыцы. Здаецца, у мяне нічога з таго не было, тым ня менш сталася так, што я апынуўся ці ня самым першым у сваёй групе. Скончыў курсы круглым выдатнікам (усё на 5), па артстралковай на экзаменах выконваў самую складаную артылерыйскую задачу – стральбу па рыкашэтах. Таксама на 5.

Але яшчэ трохі раней, у сакавіку, адбылося здарэньне, якое так шмат значыла ў нашым лёсе. Я маю на ўвазе сьмерць Сталіна. Якраз у нас былі заняткі па артылерыі, якія вёў наш любімы выкладчык – матэматык, падпалкоўнік Емяльянаў. Нехта яго паклікаў у калідор. Хутка вярнуўшыся, падпалкоўнік з каменным тварам аб'явіў: «Памёр таварыш Сталін. Устаць!». Усе ўсталі, моўчкі ўзіраючыся ў барадаты твар падпалкоўніка, і я сказаў сабе ў думках: «Слава табе, Госпадзі». Усе, аднак, тую навіну выслухалі моўчкі, ніхто не заплакаў. Былі абыякава-

стрыманыя і пасыя на перапынку. Пачаліся траурныя пастраенні, мітынгі, палымяна жалобныя прамовы палітначальства ды яго падбрэ-хачоў. Курсанты-афіцэры маўчалі. Мы адчувалі, што нешта павінна змяніцца і прагнулі, каб змянілася ў лепшы бок. У горшы ўжо не было куды.

У пачатку лета, пад канец курсаў група чалавек з 25 сядзела ў полі каля дарогі. Заняткі праводзілі самастойна. Таму скончылі раней часу. Сядзелі, гаварылі. Гаворка зайшла пра сексотаў, усе пагаджаліся, што, як і ўсюды, у нас былі сексоты. Але колькі? Меркавалі, чалавек пяць. Іншыя сыцьвярджалі: палавіна. Тады нехта прапанаваў напісаць паперкі і кінуць у шапку. Хай сексоты зробіць метку-крыжык, а іншыя – прочырк. Так і зрабілі. Ананімнасьць была захаваная. Пасыя разгарнулі паперкі.

Аказалася, з 25 паперак у 18 былі крыжыкі. Усе былі ашаломленыя. Але кожны лічыў, што ён паставіў прочырк. Між іншым, членаў КПСС з нас таксама было 18...

На грузавым судне дабраўся да Кунашыра. Па дарозе з радыё пачуў аб арышце Берыі. Дзіва было вялікае. Верны сталінец – і агент трох развед-дак. Які ж з таго прапанаваўся вывад? А ўсё той жа: пільнасьць трэба мацаваць! Калі ўжо ў Крэмль забраўся агент, дык што ж тады казаць пра аддаленыя гарнізоны!

Мусіць так яно і было зразумета адпаведнымі органамі. Мацавалі пільнасьць, мацавалі абарону.

Вярнуўшыся ў полк, застаў яго ўвесь на будоўлі. Вярхоўнае началь-ства рашыла збудаваць на Кунашыры вайсковы аэрадром для зьнішчаль-нікаў. Каб ужо зусім закрыць межы на замок.

Мая батарэя працавала ў сопках кіламетраў за пятнаццаць ад пасёл-ку. Пракладвалі дарогу, раўнялі сопкі, церабілі тайгу. Усю працу было запланавана скончыць да зімы. Але адна справа – планаваць у штабах, і другая – будаваць. План не выконваўся.

Зноў – начальства, нарады, вымовы, камісіі. Сыцжожа, макрэдзь, жыцьцё ў прогаладзь. Па тыдню не зьнімаеш шынель. Спалі ў палатках.

І тут настала другая фаза ў жыцці нашага войска – яно пачало ска-рачацца. Прыйшоў загад аб расфармаваньні палка. Расфарміроўвалі па-ступова. Некуды перадавалі салдатаў, тэхніку. Афіцэры раз'язджаліся па адным. Усімі распараджаўся Сахалін. На мяне, аднак, загаду не было. Ужо і камандзір батальёну паехаў, і камандзір палка. А я ўсё з невялікай групай салдатаў дарабляю аэрадром. Урэшце перадалі некуды і апошніх салдатаў. Ужо канчаецца восень, хутка спыніцца навігацыя, і тады за-стануся адзін у гарнізоне? Урэшце мы засталіся ўдвох: я і начальнік штабу палка, ён падрахоўваў ліквідацыю палка. А загаду ўсё няма, і тады ён кажа: «Плюй на загад, Быкаў, жыцьцё даражэй за загад. Заўтра я еду ў

Паўднёва-Курыльск, праз колькі дзён будзе апошні параход на мацярык. Зьбірайся, паехалі».

І праўда, паехалі. У Паўднёва-Сахалінску, аднак, трэба было чакаць. І тут я атруціўся ў сталоўцы нейкай рыбай, паклалі ў шпіталь. Ледзьве ня даў дуба. Праляжаў з паўмесяца. Праўда, на апошні параход усё ж пасыпеў. Прыйшлі ва Уладзівасток. Усё на тую ж Другую Рэчку. Тут усё было як і тры гады таму. Маса афіцэраў з сем'ямі. Усе чакаюць прызначэнняў. А іх даюць з такой марудай.

Месяц прасядзеў на Другой Рэчцы. Захварэў сын Сярожа, ляжалі з маці ў пасялковай больніцы. Я часам ездзіў ва Уладзівасток. Часам узлазіў на сопкі над горадам. Туга вялікая панавала ў маім сэрцы – навошта я тут? Чаму я ня дома? Дзе мой мілы няшчасны дом? Навошта мне гэтыя здзічэлыя сопкі, гэтая тайга. Гэтыя вар'яцкія вайсковыя гулі?

Вайсковыя гулі, аднак, развіваліся паводле сваіх бюракратычна-вайсковых правілаў. Праз месяц кадравікі ў штабах разабраліся, што загад па мне быў аддадзены яшчэ ўлетку, па заканчэнні курсаў. І што я павінен быў адправіцца служыць на Сахалін, у горад Долінск, дзе кватараваў гаўбічны артполк. Каб даведацца пра тое, спатрэбілася паўгоду часу і два марскія падарожжы, пры адным напамінку аб якіх цягне на ваніты. Але што зробіш? Трэба было ехаць у порт і рыхтавацца да новага падарожжа.

У пачатку зімы прыбыў у раённы гарадок Долінск, што ў паўднёвай частцы Сахаліну. Далі кватэру – пакойчык у кватэры нампаліта камандзіра батарэі. Казармы праз кіламетр на пагорку. Ад вайсковага гарадка да гараду кіламетры тры па дарозе. Жонка хутка ўладкавалася ў гарадскую школу – усё настаўніцай рускай мовы і літаратуры. Сярожу ўзялася на паўдня даглядаць суседка.

Служба ў гэтым палку, аднак, пачалася з канфлікту. Мяне арыштавалі на 10 сутак з утрыманьнем на гарнізоннай гаўптвахце. За адмову выканаць загад. А загад быў такі: з дзесяццю салдатамі адправіцца ў гарнізонны пасёлак (кіламетраў за 50), прыняць дрывяны склад і ахоўваць яго. Дровы ўсе пад сьнегам, колькі іх – не палічыш. Казалі людзі, іх там палавіну прапілі ранейшыя ахоўнікі разам з інтэндантамі, якія па замене з'ехалі на мацярык. Як я мог прыняць? Як ахоўваць? І як пасыла здаваць? І я заўпарціўся.

Тая ўпартасць мне ж і вылезла бокам. На гаўптвахце пачаліся праблемы з сэрцам. Зноў захварэў. Колькі дзён недаседеў, выпусцілі. Але ўсё ж загналі на той склад, дзе прагібеў за гарой у лясной хатцы месяцы два.

Вярнуўшыся, зноў падаў рапарт аб звальненні ў запас.

Рапартаў аб звальненні я падаваў яшчэ некалькі. Звычайна на іх ніхто апроч маіх непасрэдных начальнікаў не адказваў. Адночы напісаў маршалу Маліноўскаму, як дэпутату Вярхоўнага Савету па Далёкім Усходзе.

Праз які месяц клічуць у штаб дывізіі. Пехатой патопаў у Долінск. Памятаю, быў глыбокі сьнег, дзьмуў насустрач марозьлівы вецер. Ішоў і думаў, што, мабыць, мой рапарт дамогся нейкага рашэння. Аж маёр у аддзеле кадраў нудна і доўга мне тлумачыў, якія каварныя ворагі – англа-амерыканскія імперыялісты і якія мы павінны быць пільныя. Служыць Радзіме. Чаго ён мне і пажадаў.

Тою зімой здарылася няшчасце – згарэла казарма нашага дывізіёну.

З людзей ніхто не загінуў, але згарэла шмат маёмасці, зброі, радыёстанцыі. Тое здарылася ноччу, як батарэя была ў нарадзе. Нас, камандзіраў, хацелі судзіць трыбуналам, але толькі звольнілі камандзіра палка. У мяне ж склаліся неблагія адносіны з камандзірам дывізіёну падпалкоўнікам Дзятлавым, спакойным, граматым афіцэрам. Дзеля яго я таксама мусіў старацца, стрэльбы (марскія) батарэя правяла добра, я страляў цяжкую задачу, але выканаў на 4. Неяк пачала выроўнівацца, спакойнець і служба.

Здаецца, два зімовыя месяцы батарэя была ў далёнай камандзіроўцы на нарыхтоўцы лесу. Гэта была жакліва цяжкая праца. Трэба было падняцца на сопку (а сьнег вышэй каленняў), адкапаць дрэва, спілаваць яго, раскрыжаваць. І не адно, а дрэваў пяць-шэсць за дзень – на салдата. Пасяля гэтыя бёрны волакам сыягнуць уніз, да дарогі, дзе можна было пагрузіць на машыну. Машынамі дастаўлялі на станцыю, грузілі там на платформы. Дроў трэба было нямала, план не выконвалі, салдаты выбіваліся з сілы.

А вясной, як сышоў сьнег, пачаліся таёжныя пажары. Гарэў лес, елкі, піхты, гарэлі нарыхтаваныя зімой штабелі. Ледзь ня круглыя суткі тушылі, але затушыць было немагчыма. Як падзьме вецер, зноў разьдзьмувае пажар...

Вясной 1955 году споўнілася пяць гадоў маёй службы на Далёкім Усходзе, і я атрымаў права на замену. Для таго напісаў рапарт аб пераводзе ў Беларускаю ваенную акругу. Звычайна службы ў Беларусі аматараў было ня шмат, балшыня імкнулася на Украіну, у Закарпацце, у Прыбалтыку. Я ж – у Беларусь. І праўда, у пачатку восені прыехаў капітан мне на зьмену. Я пачаў разьлічвацца. Гэтая працэдура цягнулася доўга – пакуль здаў усю маёмасць, зброю. Неяк так сталася, што не хапіла кулямёта. Ніхто нідзе не губляў нічога, а тут значыўся паводле палкавога ўліку нейкі кулямёт. Давялося начарту ставіць бутэльку каньяку, каб падпісаў абхадны ліст.

На гэты раз ляцелі да Хабараўску самалётам, а адтуль [ехаў] цягніком да Масквы. Тады ж упершыню пабачыў Маскву, цэнтр, вул[іцу] Горкага. Накіраваньне было ў Асіповічы, у армейскі артполк начальнікам дывізіёну 152-мм гармат. Ехаў і думаў: мабыць, нічога ня зробіш, прыйдзецца службы. Ужо быў згодны. Тым больш на роднай Беларусі. Той артполк,

аказваецца, размяшчаўся пад Лапічамі, у старых, царскіх часоў, казармах.

Як звычайна, далі два дні на кватэрнае ўладкаваньне, знайшоў палову хаты ў суседняй вёсцы. Хадзіць у часьць трэба было недалёка – цераз поле. Праз пару тыдняў, аднак, далі адпачынак, у якім ня быў некалькі гадоў.

З малым трохгадовым Сярожкам паехалі на маю радзіму. Да станцыі Зябкі. Брат Мікола загадзя пад’ехаў на фурманцы. Была ўжо восень, імжэў дожджык, навокал буяў лістапад. Сабралася ўся сямейка: бацька, пастарэлы, але яшчэ бадзёры, ціхмяная мама, сястра Валечка, што рабіла рахункаводкай у Чарапоўшчыне, брат Мікола – падрослы дзяцюк. У нядзелю схадзіў у Кублічы, на месцы некалі сімпатычнага мястэчка – зачатак вёскі, раскіданыя па пагорках сядзібы. Амаль такая ж і Вушача. Людзі, аднак, патроху абжываліся, будавалі дамы, нараджалася і ўбіралася ў сілу новае пакаленьне.

Як прыехаў з адпачынку, быў ашаломлены навіной – паслалі на звальненьне. Якраз праводзілася скарачэньне войскаў – 660 тысячаў, першае хрушчоўскае скарачэньне. Што ж, я не хваляваўся. Цяпер у Беларусі, тое не палохала. Хаця праблемаў было нямала.

Жонка з сынам паехала ў Гародню – да свае сястры Веры, якая за той час, як мы былі на Далёкім Усходзе, выйшла там замуж. Я застаўся ў Лапічах чакаць загаду.

Загад прыйшоў у самым канцы году, атрымаў разьлік і паехаў у Гародню.

Жончына сястра жыла з мужам і малой дзяўчынкай у аднапакаёвай кватэры каля рэстарану «Нёман». Муж працаваў у органах, што для мяне, вядома, стала дзіўнаватай навіной. Неяк размясьціліся – дзьве сям’і, шэсьць чалавек на 18 кв. метрах. Стаў на ўлік у гарваенкамаце. Пачаў атрымліваць [грошы] (1 год) за званьне.

Схадзіў у рэдакцыю, да рэдактара В. Булая, – усё ж у войска мяне прызывалі з гэтай установы. Але Булай быў чалавек новы, а вольных месцаў у рэдакцыі не было. Зазірнуў у аддзел культуры, дзе літкансультантам працаваў Міхась Васілёк. Там зноў пабачыў Ірыну Сувораву, якая прыветліва павіталася. Васілька не застаў на працы.

Аднойчы прыйшоў з працы муж Веры – Павел Старавойтаў і кажа: вызвалілася кватэра ў старым доме на вул. Трудавой, гаспадар паехаў працаваць на раён. Трэба займаць, а там хадайнічаць, каб замацавалі. Так я і зрабіў. Увечары перанеслі два чамаданы і малога на тую ўбогую кватэру. Але не пражылі там і тыдня, як прыйшлі з домакіраўніцтва: самавольнае ўсяленьне! Хто дазволіў? Асвабодзіць! – Куды асвабодзіць? На двор з малым?

Праз дзень прыходзяць ужо ўдвох – аказваецца, тая кватэра належа-

ла КДБ. Патрабуюць вытрахнуцца, пагражаюць. Пацягнулі да начальства і Старавойтава.

Яшчэ паўпарціўся з тыдзень і зразумеў, што маёй перамогі ня будзе. Знаёмы мастак падказаў, што ёсць вольны пакой у сябра па вул. Падгорнай. Перайшоў туды.

Пайшоў у майстэрню да мастакоў, там яшчэ былі знаёмыя. Марозаў, праўда, зьехаў у Кіеў, затое былі Пушкоў, Парахня, Кох. Кох ужо пасьпеў пасядзець у лагерах, у Комі – за тое, быццам ён у вайну маляваў карыкатуры на Сталіна. На працу мяне не прынялі, таксама не было вакансій, але далі аформіць нейкі стэнд – шрыфтавая работа. Сядзеў у сваёй халоднай кватэры (дроў не было, вады не было), лобзікам выпільваў з фанеры літары і слухаў радыё. Адзначаліся ўгодкі Дастаеўскага. Здаецца, упершыню загаварылі пра яго як пра вялікага рускага пісьменьніка. Значыць, прызналі нарэшце.

Тады ж давялося пачуць і шмат якія перадачы радыё Свабода, Бі-Бі-Сі, Голас Амерыкі. Было дужа цікава. І – вядома, страхотна. Радыё рэгуляваў, каб нічога не было чутна ў суседзяў.

Неяк сустрэў на вуліцы А. Салаўёва, намесьніка рэдактара газеты. Кажа: зайдзі, ёсць праца. Зайшоў. Прынялі. Зноў трохі папрацаваў у карэктарскай, а пасля перайшоў у сакратарыят. Адказным сакратаром быў А. Колас, выпускаючым – усё той жа знаёмы Георгій Цьвятніцкі. Побач за сталом працаваў мастак-рэтушор, былы кінааператар Фрыдрыхсон. Во ў такім калектыве пайшлі дні і тыдні газетнай пільніцы. Я вычытваў (як стыліст) матэрыялы, што паступалі з аддзелаў, і рыхтаваў увесь «белтаўскі» матэрыял, што перадавалі з Менску па тэлеграфу.

Перазімаваўшы, па вясьне перайшоў на новую кватэру – адзіную каморку ў доме па вул. Ажэшка (насупраць Дому афіцэраў) з выхадам на тратуар. Зімой напісаў апавяданьне «Страта» – зноў пра вайну. Паслаў у Менск, «Маладосць» надрукавала. З гэтага часу, лічу, пачалася мая сталая літаратурная творчасць.

У сьнежні Саюз пісьменьнікаў запрасіў на нараду-семінары маладых, што праводзіўся ў Каралішчавічах. Паехаў з вялікай ахвотай і надзеяй, хоць літаратурны багаж мой быў небагаты. На семінары пазнаёміўся са старэйшымі – Я. Брылём, І. Мележам, І. Грамовічам. З маладых семінарыстаў былі В. Адамчык, А. Капусьцін, Я. Каршукоў. Вельмі карысны быў семінар – у сэнсе знаёмства і абмеркаваньня. Першая мая літаратурная школа.

Вясной здарыўся прыступ апендыцыту, і мяне «хуткая» ноччу адвезла ў другую бальніцу. Хірург Краўчук у 2 гадзіны ночы зрабіў аперацыю. Трохі паляжаўшы, выпісаўся. Але дома пачаліся болі, павысілася тэмпе-

ратура. З падазрэннем на брушны тыф адвезлі ў інфекцыйную бальніцу, дзе я ледзьве не сканаў. Пакуль знакаміты ў Гародні хірург Нічыпарук не прызнаў ува мне свайго хворага і не забраў назад у другую. Зноў аперывалі ўжо ўдвох з Краўчуком. Адразу палепшала.

У маі пасля бальніцы прафсаюз даў пуцёўку ў Дом адпачынку ў Ждановічы. Жыў у агульным пакоі на шэсьць чалавек, хадзіў па лесе. Пачаў пісаць аповесьць «Апошні баец». Тады яшчэ не адчуваў усю фальш яе ідэі. Тое разуменьне прыйшло пасля. А тады – абы надрукаваць, абы патрафіць – гэта тое самае цяжкое, што перажывае кожны, хто пачынае пісаць.

У чэрвені, якраз на мой дзень нараджэння, у Гародні нарадзіўся мой другі сын. Назвалі Васілём. Перад тым перайшлі на новую прыватную кватэру за яўрэйскімі могілкамі. Вуліца называлася Пажарскага. Дом належаў мілай жанчыне па імені Франя. Муж яе загінуў ад рук бандытаў, і яна жыла з дзвюма дочкамі. Тады гэта быў край гораду, далей было поле і – Граньдзічы. Блізка гарадзенскае ўрочышча Пышкі.

Увесь той час да канца году працаваў у рэдакцыі, пісаў нарысы і карэспандэнцыі – пераважна з гарадскога жыцця. Дапісаў аповесьць, некалькі апавяданняў. Адно апавяданьне паслаў на фестывальны конкурс (рыхтаваўся сусьветны фестываль моладзі), надрукавала «Маладосць». Пасля мне за тое апавяданьне прысудзілі нейкі прыз. Дарэчы, разам з другім пачаткоўцам – Ул. Караткевічам. Мне тады споўнілася 33 гады. Яшчэ быў малады.

Пісаў сатырычныя апавяданьні ў «Вожык». Некаторыя друкавалі, рэдактар часопісу Павел Кавалёў ставіўся да іх прыязна. Адно апавяданьне надрукаваў у «ЛіМе», рэдактар тае газеты Васіль Вітка сказаў добрае слова пра здольнасьці аўтара. Тое, вядома, натхняла. Хацелася напісаць што-небудзь важнае, значнае.

Найбольшую для мяне цікавасьць у гэтым сэнсе мела, вядома, вайна...

(На гэтым рукапіс абрываецца.)